

<https://hstryres.uz/journal/index.php/makro>

2025, № 2 (8)

ISSN-3030-3761

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
Илмий журнали

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
Научный журнал

HISTORICAL RESEARCHES
Scientific journal

ТОШКЕНТ-2025

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
HISTORICAL RESEARCHES

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосори:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief editor:

Шакиров Ильяс Рахимзянович
т.ф.ф.д., (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор, Академик
Ўзбекистон Миллий университети
Сулейманов Рустам Хамидович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Муминов Алишер Гаффарович
Сиёсий фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Зуев Андрей Сергеевич
тарих фанлари доктори, профессор
Новосибирск Давлат университети
Ишанхужаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулов Ахмад Баймаҳаматович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Габриэльян Софья Ивановна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Убайдуллаева Барно Машрабжоновна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Очилдиев Файзулла Бобоқулович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Саидбобоев Зокиржон Абдукаримович
тарих фанлари номзоди, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Азизов Илдар Рафаэлович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби

Сиддиқов Равшан Бердимуратович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Тухтабеков Козимбек Азимбекович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Бабабеков Акбар Давурбаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Баҳранов Шерзод Таштурсунович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Жамоат ҳафсизлиги университети
Алиазарова Дилдора Валишеровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулова Шахноза Боймуҳамматовна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Навоий Давлат педагогика институти
Нормуродов Дилмурод Раҳматуллаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Абдулаева Нигора Санжаровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Давлат Жаҳон тиллари университети
Тоғаев Жасур Эркинович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Усаров Умид Абдумавлянович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Эгамбердиева Гузаль Акрамжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Эшқувватов Бобир Валикул ўғли
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети

Контакт редакции журнала
Город Ташкент, улица Мирзо Голиба,
Исторический факультет
Национального Университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Тел: +998900382203

Contact Editors of journal
Tashkent city, street of Mirzo Golib,
Faculty of history of the National
university of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Phone: +998900382203

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1. Авлаев Камол Рўзиевич БУХОРО АМИРЛИГИНИНГ ҚЎҚОН ХОНЛИГИ БИЛАН САВДО АЛОҚАЛАРИНИНГ АСОСИЙ ЖИХАТЛАРИ	4
2. Адилов Абдор Анварович УРУШНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДА СОВЕТ ДИНИЙ СИЁСАТИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР	18
3. Алиназарова Дилдора Валишеровна ИЗ ИСТОРИИ ФОТОЖУРНАЛИСТИКИ	34
4. Габриэльян Софья Ивановна ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ БОРЬБА ВОКРУГ ПРОЕКТОВ СТРОИТЕЛЬСТВА ДОРОГ В ИРАНЕ В 1880-1890-е ГОДЫ	50
5. Гюль Таир Играрович РЕЛИГИОЗНАЯ ПОЛИТИКА И МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В КУШАНСКОЙ ИМПЕРИИ	73
6. Джураева Санабар Нурматовна ЎЗБЕКИСТОНДА ЗАМОНАВИЙ ТУРИЗМНИ РИВЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ	83
7. Ergashev Husan Yusup o'g'li TARIX FANINING RIVOJI UCHUN OLIV BORILGAN ISHLAR VA ULARNING NATIJALARI	93
8. Эгамбердиева Гузаль Акрамжановна ТОРГОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ УЗБЕКИСТАНА И ТУРЦИИ В УСЛОВИЯХ СТРАТЕГИИ ДЕЙСТВИЙ	100
9. Ишанходжаева Замира Раимовна СОХРАНЕНИЕ И РАЗВИТИЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ В НАЦИОНАЛЬНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ УЗБЕКИСТАНА (САГУ) В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ	110
10. Иноятова Дилорам Менглиевна ВЛИЯНИЕ РЕПРЕССИВНОЙ ПОЛИТИКИ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ НА ЖИЗНЬ НЕМЦЕВ ИЗ СРЕДНЕАЗИАТСКИХ РЕГИОНОВ ВО ВРЕМЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ	118
11. Йўлдошев Салимжон Валиевич ФАРҒОНА ВОДИЙСИДА ЙИЛҚИЧИЛИК ХЎЖАЛИГИ: АНЪАНА ВА ТАЖРИБА	129
12. Raxmanqulova Zumrad Boyxurozovna XX ASRNING 20-80 YILLARI TADQIQOTLARIDA O'RTA OSIYO XONLIKLARI VA USMONIYLAR DAVLATI O'RTASIDAGI IJTIMOIY-SIYOSIY ALOQALARNING YORITILISHI	138

Авлаев К. Р.

«Археология ва этнология» кафедраси ўқитувчиси
Ўзбекистон Миллий университети
avlayevkamol@gmail.com

БУХОРО АМИРЛИГИНИНГ ҚЎҚОН ХОНЛИГИ БИЛАН САВДО АЛОҚАЛАРИНИНГ АСОСИЙ ЖИХАТЛАРИ

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Бухоро амирлигининг Қўқон хонлиги билан савдо алоқаларининг асосий жиҳатлари таҳлил қилинган. XVIII-XIX асрлар даврида Бухоро амирлиги ва Қўқон хонлиги ўртасидаги савдо алоқалари ҳар икки давлатнинг иқтисодий ривожланишида катта аҳамиятга эга бўлган. Ушбу алоқаларда пахта, чой, ипак, ва бошқа қимматли маҳсулотлар билан савдонинг муҳим ролини кўриш мумкин. Мазкур мақолада савдо алоқаларининг тарихий аҳамияти, уларнинг иқтисодий ривожига таъсири ва бошқа муҳим жиҳатлар ёритилган.

Калит сўзлар: Бухоро амирлиги, Қўқон хонлиги, савдо алоқалари, пахта маҳсулотлари, ипак, чой, Марказий Осиё, карвон йўллари, экспорт.

КИРИШ

XVIII-XIX асрларда Бухоро амирлигининг қўшни давлатлар билан савдо муносабатлари тарихи тарихий-иқтисодий ва давлатлараро алоқаларни ўрганишда алоҳида аҳамиятга эга бўлган йўналиш ҳисобланади. Бу масала нафақат ички ва ташқи бозорларнинг тузилиши, балки ҳунармандчилик, бозор инфратузилмаси, карвон йўллари, мол айирбошлаш механизмлари, воситачилик институтлари ва молиявий муносабатларни қамраб олади. Мазкур даврда Бухоро амирлиги фақат сиёсий марказ эмас, балки иқтисодий жиҳатдан ҳам минтақа ва ундан ташқари ҳудудларни боғловчи муҳим марказ вазифасини бажарган.

Мавзининг долзарблиги Марказий Осиёдаги иқтисодий тизимларнинг шаклланиши ва ривожланиши жараёнида Бухоро амирлигининг ўрнини чуқур англаш зарурати билан белгиланади. Савдо муносабатлари ва бозор инфратузилмасини ўрганиш, айниқса, амирликнинг Қўқон хонлиги билан бўлган алоқалари орқали минтақа иқтисодиётидаги тармоқлараро боғланишларни ёритиш имконини беради.

Бухоро амирлиги ва Қўқон хонлиги ўртасидаги савдо ва дипломатик алоқалар ўрганиш жараёнида манба ва адабиётлар чуқур таҳлил қилинди. Улардан қуйидагиларни таъкидлаб ўтиш лозим В.В.Бартольд,

Н.И.Веселовский, А.А.Семёнов, Я.Г.Гуляев, В.Л.Вяткин каби рус ва совет шарқшунослари, Ф.Ефремов, А.А.Семёнов, А.Л.Кун каби сайёҳатчилари ва диплоаматлари томонидан Бухоро бозорлари, карвон йўллари ва минтақавий иқтисодий алоқалар ҳақида ёзиб қолдирилган қатор маълумотлар алоҳида аҳамиятга эга. Ўз ўрнида амирликнинг иқтисодий ҳаёти Х.Х.Ҳасанхўжаев, А.Р.Муҳаммадов, Ш.Камилов, Р.Эгамов ва бошқа тадқиқотчиларнинг илмий изланишлари натижалари ҳам ўрганиб чиқилди.

Шу билан бирга, Бухоро амирлигининг хусусан Қўқон хонлиги билан иқтисодий муносабатларини миқёсли, тизимли ва қиёсий таҳлилга асосланган ҳолда умумлаштирган илмий тадқиқотлар ҳозирча етарли даражада эмас. Хусусан, сарой институтларининг фаолияти, бозор инфратузилмасининг мураккаб типологияси ва маҳсулот географияси каби масалалар алоҳида ўрганилиши зарур.

Мазкур тадқиқотнинг мақсади – XVIII-XIX асрларда Бухоро амирлиги билан Қўқон хонлиги ўртасидаги савдо муносабатларини ёритиш, уларнинг йўналишлари, товар тузилмаси, бозор механизмлари ва минтақавий иқтисодий тизимдаги ўрнини кенг қамровли илмий таҳлил орқали очиқ беришдан иборат.

ТАДҚИҚОТНИНГ АСОСИЙ НАТИЖАЛАРИ

Бухоро амирлигининг Қўқон хонлиги билан савдо алоқалари тарихий муҳим аҳамиятга эга. Бу икки давлат ўртасидаги савдо муносабатлари фақат иқтисодий жараёнлар билан чектаниб қолмай, маданий ва сиёсий алоқаларнинг ривожига ҳам тўғридан-тўғри таъсир кўрсатган. Бухоро амирлиги ва Қўқон хонлиги ўртасидаги савдо алоқалари, айниқса, XVIII - XIX асрларда ўзига хос ва динамик жиҳатларга эга бўлган, бу алоқалар марказий Осиёдаги турли халқлар ўртасидаги муносабатларни шакллантиришда муҳим роль ўйнаган. Ушбу мақолада мазкур савдо алоқаларининг асосий йўналишлари, ундаги маданий ва иқтисодий таъсирлар ва бу жараённинг тарихи кўриб чиқилади.

Бухоро амирлиги ва Қўқон хонлиги ўртасидаги ташқи савдо алоқалари Марказий Осиёнинг иқтисодий ривожига ва маданий алмашуви учун муҳим аҳамиятга эга бўлган. Бу икки давлат ўзаро чегаравий жойлашган бўлиб, улардаги халқлар бир-бирига яқин тил, дин, маданият ва тарихга эга. Бухоро амирлиги, географик жойлашуви ва иқтисодий имкониятлари билан савдо йўналишларида марказий ўрин тутган. Қўқон хонлиги эса Кўҳна Шарқ ва Марказий Осиё савдо алоқаларини боғлаб турувчи асосий йўлак вазифасини бажарган.

Бухоро шахрининг стратегик аҳамияти савдодаги барча мамлакатлар учун муҳим аҳамиятга эга бўлган. Жумладан, Бухоро бозорлари кўқонлик савдогарлар учун Ўрта Осиё, Араб мамлакатлари, Ҳиндистон, Афғонистон ва Эрон билан савдо алоқаларини ўрнатиш учун тўғридан тўғри йўлак вазифасини бажарган.

Кўқонлик савдогарлар Бухоро бозорларида тиббий воситалар, зардўзи, турли ёғлар ва бошқа махсулотлар билан савдо-сотик қилишган. Шунингдек, Кўқонлик савдогарлар карвон йўллари орқали Бухоро билан савдо алоқаларини амалга ошириш имкониятлари мавжуд эди. Ўз ўрнида ушбу ҳаракатлар Бухоро амирлигининг жаҳон савдосидаги нуфузини оширишга хизмат қилган.

XVIII–XIX асрларда Бухоро амирлиги Эрон, Афғонистон, Ҳиндистон, Қашғар, Россия, Кўқон ва Хива хонликларида келган савдогарлар ўзаро кизгин савдо алоқаларини олиб боровчи йирик иқтисодий марказларидан бирига айланиб бўлган эди.

Кўқонлик савдогарлар Бухоро бозорларида савдо ишлари билан шуғулланиш орқали иқтисодий манфаатларни кўпайтириш ва янги савдо йўллари очиш имкониятига эга бўлишган. Уларнинг Бухоро бозорига чиқиши, Ҳиндистон мато ва ёғлари, Эроннинг сопол буюмлари, Туркиянинг мева ва қандолатлари каби махсулотларни савдога чиқариш имкониятларини яратган. Бухоро ва Кўқон ўртасидаги савдо алоқалари нафақат иқтисодий ривожланишга, балки маданий алмашув ва ҳар икки ҳудуд аҳолисининг ҳаёт тарзига ҳам ижобий таъсир кўрсатган [1].

XIX асрнинг 60-йилларида Бухорода 60 дан ортиқ карвонсарой, 20 дан кўпроқ кичик бозорлар ва 5 та йирик, пишиқ ғишдан қурилган бозор фаолият кўрсатган. Бозорларнинг энг каттаси Регистон майдони яқинида жойлашган бўлиб, у бир неча ўнлаб майда расталарга бўлиниб, ҳар бир раста махсус махсулот тури билан номланган.

XIX асрнинг 70-йилларида Бухоро шаҳри бозорларининг йиллик савдо айланмаси 40 миллион рублга тенг бўлган [2]. Кўқон хонлигидан Бухоро бозорларига хом ипак, ипак газламалари, ярим ипак матолар, калава ип, ҳўл ва қуруқ мевалар, рус темири, чўян ва пўлатдан ясалган буюмлар, Қашғар ипаги ва матолари, шунингдек, Хитой моллари – чой, чинни буюмлар, атторлик махсулотлари ҳамда ипак матолари олиб келинган [3].

XIX асрда Кўқон хонлигида бўлган тадқиқотчилардан бирининг маълумотларига кўра, аср бошларида Кўқон хонлигида ипак ва пахтадан турли хил газламалар ишлаб чиқарилган ва улар бухоролик савдогарлар олиб келган рус махсулотлари билан алмаштирилган.

Шу тарзда, иккала иқтисодий тизимнинг ўзаро муносабатлари ва савдо алоқалари аниқ кўрсатилган бўлади, шунингдек, минтақавий иқтисодий интеграция жараёнлари ва ресурслардан самарали фойдаланиш ҳам илмий нуқтаи назардан яхши тушунтиради [4]. Шунингдек, маълумотларда Қўқон хонлигининг ипакчилик маркази бўлган Марғилонда турли фабрикалар мавжудлиги ва уларда тайёрланган форс парчалари, бахмал ҳамда бошқа газламаларнинг Бухоро ва Қашғар бозорларида катта талабга эга эканлиги таъкидланган.

Бу каби маълумотлар, Марғилоннинг иқтисодий ва савдо муҳитидаги аҳамиятини ва унинг минтақавий савдо тармоқларидаги ўрнини илмий ва тарихий жиҳатдан таҳлил қилишга ёрдам беради. Марғилондаги ипакчилик ва газлама ишлаб чиқариш фаолияти, худди шунингдек, иқтисодий алоқалар ва маҳсулот айланишининг самарадорлигини англатади [4].

XIX асрнинг 60-йилларида Қўқон хонлигидан Бухорога ҳар йили ўртача 1000 туя ипак етказиб берилган ва унинг миқдори 12 минг пуд атрофида бўлган [6]. Ипакнинг энг сифатли тури, “чилла”, 1871 йил август ойида Қўқон бозорларида 52 тилло (197 руб. 60 коп.) нархида савдога чиқарилган, Бухоро бозорларида эса 1110 танга (222 руб.) баҳоланган. Қўқон ипаги ва ундан ишлаб чиқарилган матоларнинг юқори сифати боис, улар Бухоро бозорларида “Шойи Ахси Гузари” номи билан танилган ва Ахси ипаги махсус расмдаги расталардан бирида савдога қўйилган.

Бу маълумотлар, Қўқоннинг ипакчилик саноати ва унинг савдо алоқаларининг тарихий аҳамиятини, шунингдек, Қўқон ипагининг минтақавий бозорлардаги иқтисодий ролини ўрганишга ёрдам беради [7].

Қўқон хонлигининг калаваларига Бухоро бозорларида катта талаб бор эди. 1871 йил август ойида Қўқон бозорида 1-навли Наманган калавасининг пуди 32 тилло (121 руб. 60 коп.) дан сотилган бўлса, Бухоро бозорида эса 30 Бухоро тиллосига (138 руб.) сотилган. Бундан ташқари, Қўқон шаҳрида ишлов берилган калавалар ҳам Бухоро бозорларида харидоргир бўлиб, пойтахт бозорида 1-навли калава 27 тилло (102 руб. 60 коп.) га, Бухоро бозорида эса 25 Бухоро тиллосига (115 руб.) сотилган [7].

Бухоро ҳунармандлари орасида матоларни рангларга бўяш касби ҳам ривожланган бўлиб, кўплаб олиб келинган матолар бу ерда бўятилар эди. XIX асрнинг 20-йилларида Ўрта Осиёда бўлган Е.К.Мейендорф маълумотларига кўра, “қўқонлик савдогарлар Бухорога бўяш учун оқ мато келтирган” [8]. Шунингдек, XIX асрнинг 30-йилларида Бухоро амирлигига Қўқондан гуруч ҳам олиб келинган ва унинг ҳар ботмони 42-44 тангадан баҳоланган [9].

Бухорога Қўқон қоғозининг “иштархони” тури Қўқондан, “абрешим” номли қоғоз тури эса Қўқон орқали Хитойдан келтирилган [10]. Сифатли Қўқон қоғозига бўлган талабнинг юқорилиги сабабли бухоролик ижод аҳли асосан ушбу қоғоздан фойдаланган, ҳукмдорлар эса мактубларини асосан Қўқон қоғозига ёзган. Масалан, амир Ҳайдар (1800–1825)нинг 139 варақдан иборат мактублар тўплами Қўқон қоғозига насталиқ хатида ёзилган [11]. Бундан ташқари, Бухоро амири Музаффарнинг 1868 йил 7 февралда турк султони Абдулазизга ёзган мактуби ҳам хаттот Мулла Воҳид томонидан Қўқон қоғозига насталиқ хатида ёзилган [12].

Қўқон хонлигидан Бухоро бозорларига юк ташувчи ва зотли отлар ҳам олиб келинган. XIX аср 60-йилларда 35 пуд юк ташувчи ва 13-14 пуд юкни кўтара оладиган Қўқон отлари Бухоро бозорларида 5 тиллодан 15 тиллогача сотилган. Қўқонлик савдогарлар одатда Бухородаги Барра карвонсаройида тўхтаган ва савдо билан шуғулланиш имкониятига эга бўлган [9].

Қўқон ва Бухоро хонликлари ўртасидаги савдо алоқаларида Самарқанднинг стратегик аҳамияти катта эди. Самарқанд, Ўрта Осиёнинг муҳим савдо ва маданий марказларидан бири сифатида, Бухоро ва Қўқоннинг савдо йўналишларида муҳим нуқта бўлган. Ҳиндистон, Эрон, Афғонистон ва бошқа ҳудудлардан келаётган карвонлар Самарқанд орқали ўтган, шу билан бирга, Қўқон ва Тошкентдан Бухорога йўл олган савдо карвонлари ҳам Самарқандда тўхтаган.

Самарқандда Қўқон хонлигидан пилла, хом ипак, ипак мато, қурилган мева каби маҳсулотлар олиб келинган. XIX аср ўрталарида Самарқандда пилла бозори жуда фаол бўлиб, бу бозорда Қўқон пилласига талаб катта эди. Бозор ҳафтада икки марта – чоршанба ва якшанба кунлари ишлаган ва ҳар куни 700 тиллолик, ойига эса 5000 тиллолик пилла савдога чиқарилган [6]. Шунингдек, бозорга Ўратепадан сифатли жун рўмоллари ва чопон, Тошкент ва Хўжанддан эса кигиз олиб келинган [13].

Бу савдо алоқалари Самарқанднинг иқтисодий ривожига ва кўп хил маҳсулотлар билан савдо қилиш имкониятларига катта таъсир кўрсатган. Самарқанд яқинидаги Каттакўрғон бозори Қўқонлик савдогарлар учун муҳим савдо майдони бўлиб, унда ипак ва ярим ипак матолар, шунингдек, Қашғар ва Хитойдан келтирилган маҳсулотлар ҳам савдога чиқарилган. XIX асрнинг 70-йилларида, Каттакўрғон бозорида Қўқондан келтирилган дурия ипак матосининг 3,75 аршини 1 тилло (4 руб.) нархда, шойи 8 аршини эса 5-6 руб.дан сотилган. Бозорда, шунингдек, Қўқоннинг ип газламасидан тайёрланган чопонлар 2–5 руб. дуриядан тайёрланганлари 7-9 руб. шойидан тайёрланганлари эса 10-14 руб. нархда савдога қўйилган. Бу нархлар

кўрсатади-ки, Каттакўрғон бозорида Қўқоннинг юқори сифатли мато ва кийим-кечаклари билан савдо қилиш жуда фаол ва даромадли бўлган [14].

XIX асрнинг 60-йилларида Тошкентдан Бухорога ҳар йили 5-7 минг туя олиб келинган, бу махсулотлар асосан рус моллари ва қозоқ чорва махсулотларидан иборат бўлган. Ҳар бир туя ўртача 120 рублга баҳоланиб, уларнинг жами қиймати 750 минг рублга тенг бўлган [15]. Шунингдек, Тошкентдан Бухорога ҳар йили 100 минг бош қўй-қўзи сотиш учун ҳайдаб борилганлиги таъкидланади. Қўқон хонлигига қарашли Туркистон ва Авлиёота шаҳарларидан ҳам Бухоро бозорларига ҳар йили катта миқдорда чорва ҳайдаб келинган. Бухоролик савдогарлар Туркистондан ҳар йили 50-100 минг атрофида чорва олиб кетган, 1862 йилда эса бу миқдор 240 минг рублга тенг бўлган [16]. 1864 йилнинг 1 майидан 4 июнига қадар, Авлиёота орқали 150 мингдан ортиқ қўй ҳайдаб кетилган [17]. Бу маълумотлар, Бухоро амирлигининг чорва савдоси ва унинг ўзаро савдо алоқаларидаги муҳим ўрнини кўрсатади.

XIX аср бошларига келиб, Қўқон муҳим транзит шаҳарлардан бирига айланган. Бунинг натижасида, Қўқон орқали Россия, Хитой, Ҳиндистон ва Бухоро давлатларининг ўзаро савдо алоқаларида қўқонлик савдогарлар етакчи ўринни эгаллаган. Хитой муаррихлари қўқонлик савдогарларнинг савдо ишларига бўлган лаёқатини алоҳида таъкидлаганлар [18]. Қашғардан Бухоро бозорларига хом ипак ва ипак матолар, Хитой чинниси, чойи, ипак матолари ва кумуш ёмбилар олиб келинган. 1825 йилда Бухорода бўлган Г.Спасскийнинг маълумотларига кўра, Бухородан Қўқон орқали Қашғарга қорақўл териси олиб борилган. Бу махсулотлар Қўқонга келиб, у ердан хом ипак, ипак матолар, ип-газламалар, Хитой чинниси, чойи, ровоч ва бошқа махсулотлар олиб келинган. Бу савдо алоқалари, Қўқоннинг Буюк Жўтнинг маркази сифатида муҳим роль ўйнаганини кўрсатади [19].

XIX асрнинг 30-йилларида Хитойдан Ёркент ва Қўқон орқали “туқтачой” (ғишт чой) ва “оққуйрук” (қўк чой) навли чойлар от терисидан тайёрланган хуржунларда Бухоро бозорларига 200 минг фунт миқдорида олиб келинган [19]. Бу чойлар, олиб келинишдаги махсус хуржунлар туфайли, асл таъмини сақлаб қолган ва сифати денгиз орқали келган чойлардан анча юқори бўлган.

1862 йилда Ғарбий Хитойда Шарқий Туркистон мусулмонлари Хитой ҳукуматига қарши қўзғолон кўтаргандан кейин, Хитой чойи Янцзи дарёси бўйидаги плантациялардан Ёркент ва Қашғарга, у ердан Қўқон орқали Бухорога олиб келинган [20]. Қашғар ипаги ҳам Қўқон орқали Бухоро бозорларига олиб келинган бўлиб, 1871 йил август ойида 1-навли Қашғар ипагининг пуди Қўқонда 22 тиллога баҳоланган, Бухорода эса 20 маҳаллий

тиллога сотилган [7]. Бу савдо алоқалари Қўқоннинг транзит ҳудуд сифатидаги аҳамиятини янада яққол намоён этади [9, б. 14].

XIX асрнинг ўрталарида Қўқон хонлигининг чегаралари кенгайиб, унинг савдо алоқалари Сибирь сарҳадларигача етиб борди. Бу ўз навбатида қўқонлик савдогарларнинг рус темир ва пўлат буюмларини Бухоро амирлиги бозорларига олиб келишини кучайтирди. Қўқоннинг Оқмасжид қалъаси бозори савдо марказларидан бирига айланди ва ўшанда бухоролик савдогарлар Қўқон савдогарларидан рус ва қозоқ молларини харид қилганлар. 1852 йилда Оқмасжидда Қўқон аскарлари ва 100 кишидан иборат савдогарлар бўлгани ҳақидаги маълумотлар, савдо ҳажмининг катталашиб, ҳар икки давлат ўртасидаги иқтисодий алоқаларнинг мустаҳкамланишини кўрсатади [21].

XIX асрнинг 60-йилларида қўқонлик савдогар Содиқ Едигеров Семипалатинскдан рус молларини олиб келган ва бу савдони Қўқон хонлигига, шунингдек, Хитой, Ҳиндистон ва Бухоро бозорларига ҳам кенгайтирган. Унинг савдо алоқалари, унинг Қўқондан ташқари, турли хил тижорат йўналишларини қамраб олгани ва савдо алоқаларининг кенгайгани ҳақидаги маълумотлар, Қўқоннинг ўз давридаги иқтисодий ва савдо аҳамиятини янада оширган. Содиқ Едигеров каби савдогарлар Қўқоннинг транзит вазифасини мустаҳкамлаган ва бу савдо йўналишларининг халқаро миқёсда аҳамиятли бўлишини таъминлаган [22]. Бу ҳолат қўқонлик савдогарларнинг Бухоро амирлигининг ташқи савдо алоқаларида муҳим роль ўйнаганини кўрсатади. Қўқоннинг стратегик жойлашуви ва транзит функцияси уларга Бухоро ва бошқа ўзаро савдо минтақалари билан фаол алоқа ўрнатиш имконини берган. Бухоролик савдогарлар учун Қўқон бозорлари даромадли ва манфаатли бўлган, чунки улар орқали турли моллар олиб келинар, шунингдек, ўз махсулотларини Қўқон орқали экспорт қилиш имконияти мавжуд эди. Бунинг натижасида, Қўқон ва Бухоро ўртасидаги савдо алоқалари тикланиб, янада ривожланган ва икки томонлама савдо фаоллашган. Қўқон бозорлари ҳам йил давомида қўқонлик ва бухоролик савдогарларини уюштириш ва уларнинг савдо муваффақиятларини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлган.

XIX аср 70-йилларидаги маълумотларга кўра, Қўқон Закотсаройига энг кўп даромад Бухоро амирлигидан келган савдо карвонларидан тушган. Бу, ўз навбатида, Қўқон ва Бухоро ўртасидаги савдо алоқаларининг юқори даражадаги фаоллиги ва ўзаро иқтисодий мўъжазликнинг яқинлигини кўрсатади. Бухоро амирлигидан Қўқонга йўл оладиган савдо карвонлари томонидан олиб келинган махсулотлар, масалан, қўй-қўзилар, чорва махсулотлари, чорва жиҳозлари ва бошқа ҳунармандчилик махсулотлари

Қўқоннинг иқтисодиётига катта ҳисса қўшган. Бу савдо карвонлари Қўқоннинг иқтисодий ривожланишига ва Закотсарой бозорига катта даромад келтиришга сабаб бўлган. Закотсарой бозори эса, ўзига хос савдо ва транзит маркази бўлганлиги учун, Бухоро билан бўлган савдо ҳажмининг юқорилиги айти пайтда муҳим аҳамиятга эга бўлган [23].

Қўқон хонлигида юқори баҳоланган туркман ва Машҳад гиламлари Бухоро амирлиги орқали келтирилгани, ўша даврдаги савдо алоқаларининг қанчалик мустаҳкам ва йирик ҳудудларга тарқалганини кўрсатади [24]. Бу гиламлар қўқонлик савдогарлар орасида жуда машҳур бўлиб, уларнинг ўзаро савдоси орқали савдо ҳажми ва даромаднинг ошганини англатади.

Ғиждувон шаҳрининг Ўрта Осиёдаги энг йирик чорва бозори сифатида аҳамияти юқори эди. Бухоро яқинида жойлашган бу бозорга туркман отлари олиб келиниб, қўқонлик савдогарлар томонидан кўплаб харид қилинган. Бу, Қўқоннинг чорва моллари савдосидаги улушини ва атроф ҳудудлар билан бўлган иқтисодий алоқаларини мустаҳкамлаган.

Бухорога кетаётган савдо карвонлари Тошкентга бориб, Чиноз божхонаси орқали 40 кунда 1 марта катта карвон ўтган. Бу савдо йўллари, ўз навбатида, Қўқон, Бухоро ва Тошкент ўртасидаги савдо карвонларининг фаоллигини ва транзит маршрутларининг стратегик аҳамиятини кўрсатади [25].

XIX аср ўрталарида Бухоро амирлиги ва Тошкент ўртасидаги савдо алоқалари жуда ривожланган ва кўп турдаги моллар мунтазам равишда олиб келинган. Бу савдодан олинган махсулотлар ва моллар айнан Бухоро, Самарқанд, ва бошқа шаҳарлардан келган ва уларнинг иккала томон учун муҳим иқтисодий аҳамияти бор эди.

Бухоронинг Тошкентга ёрдам кўрсатган савдо транзити натижасида пахта, бўз, газлама, чопон ва кўрпа каби махсулотлар, шунингдек, қорақўл ва тулки мўйналари ҳам олиб келинган. Ушбу савдо нархлари ва умумий қиймат, 4 миллион 345 минг рублдан ортиқ бўлган бўлиб, иқтисодий алоқаларни мустаҳкамлашганлигини кўрсатади. Самарқанддан келтирилган қурилиш медалар ҳам муҳим савдо махсулоти бўлиб, Тошкент бозорларида энг қимматли махсулотлардан бири ҳисобланган. Гиламлар, асосан Бухоро амирлигидан келтирилган, Тошкентда ноёб махсулот сифатида савдога қўйилган. Бу савдо муносабатлари ёрдамида иккала ҳудуднинг иқтисодий ҳолати ва ташқи савдо йўлларига таъсир қилган [26].

XVIII ва XIX асрларда Тошкент бозорларида савдо айнан Бухоро, Қарши, Самарқанд ва бошқа ҳудудлардан олиб келинган турли моллар орқали амалга оширилган. Масалан, Қарши тузи, XVII–XIX асрларда “Самарқанд тузи” сифатида машҳур бўлиб, савдога чиқарилган. Қарши тамакиси ҳам ўша даврда таниқли бўлиб, Тошкент, Хива ва Қўқон каби шаҳарларга олиб

келинган [27]. Тошкентдаги Исабек, Мулла Амамбай Раис каби карвонсаройлар савдогарлар учун муҳим тўхташ жойлари бўлиб, ушбу жойларда Бухоро амирлиги савдогарлари ҳам тўхтаган ва савдо билан шуғулланганлар [16]. Савдо ва махсулотларнинг юқори баҳоланиши, ҳудудлар орасидаги транспорт алоқаларининг ривожланиши ушбу минтақадаги иқтисодий фаолиятни кучайтирган. Россия империяси томонидан Қўқон ва Бухоро хонликларининг бир қисми босиб олинган, савдо алоқалари сезиларли даражада ўзгарган. Бу даврда икки давлатнинг савдогарлари Россия империяси ҳудудида бож тўлашга мажбур бўлган ва савдо алоқаларига таъсир этган. Масалан, Қўқон ва Бухоро савдо карвонлари Хўжанд орқали ўта бошлаган, бу эса Хўжанддаги божхонага катта даромад олиб келган.

XIX асрнинг 60-йиллари иккинчи ярмида, Хўжанд орқали Бухоро амирлигидан Қўқон хонлигига 7 минг 500 туяда мол келтирилган [26]. Бу савдо йўллари орқали мавжуд бўлган карвонлар Хўжанд божхонасига бориб, савдога кўмаклашган. Хўжанд босиб олинганидан кейин, божхонада Қўқон – Бухоро савдо карвонларидан сезиларли миқдорда бож йиғилган. Масалан, 2,5 ой ичида 13 минг 141 рубль бож олинган [25]. 1866 йилда бу миқдор 22 минг 950 рубль 81 копейкага, 1872 йилда эса 22 минг 950 рубль 80 копейкага етган [28].

Ушбу маълумотлар Қўқон ва Бухоро ўртасидаги савдо алоқаларининг Хўжанд божхонаси орқали қандай иқтисодий аҳамиятга эга бўлганини кўрсатади. Шундай қилиб, божхонадаги тўловлар ва солиқлар бу савдо муносабатларининг муҳими ҳисобланган ва икки давлат ўртасидаги савдо тизимининг тартибини таъминлаган.

XIX асрнинг ўрталарида Қўқон ва Бухоро ўртасидаги савдо алоқалари бир қанча аҳамиятли йўллар орқали амалга оширилган. Савдогарлар Ўратепа ва Жиззах орқали ўтадиган йўллардан ҳам фойдаланган ва бу шаҳарларда бож тўланган. Архив ҳужжатларида ўша даврдаги савдогарлар ва уларнинг олиб ўтган махсулотлари ҳақида аниқ маълумотлар мавжуд. Масалан, 1865 йилда Дўстмуҳаммад исмли савдогар Ўратепа орқали Қўқон хонлигига ипак мато, қурилган ўрик ва бошқа молларни олиб ўтган. Шундан келиб чиқадиган бўлган, савдо махсулотлари кўпинча турли хил бўлиб, махсулотлар ушбу йўллардан дистрибьюторлар орқали узатилган [29].

Ўратепа божхонасидан 1868 йилда 7 минг 309 рубль 70 коп. миқдорида бож йиғилган, бу эса икки давлат ўртасидаги савдо муомаласининг янада катталашганини ва йил давомида изчил равишда амалга оширилганини кўрсатади [30].

Қўқон-Бухоро савдо карвонлари қатор ҳудудлар орқали савдо қилишган ва ҳар йили май ойи охиридан июнь ойи бошларига қадар 700–800 туя олиб борилган. Бухоро моллари Қўқонга арава ва туяларда, Қўқондан Қашғарга эса отларда олиб борилган. Бу савдо йўллари, шунингдек, Бухоро моллари Қашғаргача, ҳатто Тибетгача етганини кўрсатади.

Шу билан бирга, бу савдо карвонлари ва йўллари ўртасида катта миқдордаги божлар йиғилгани ҳам кўрсатилган, бу божхона тизимининг савдо фаолиятига ёрдам берганини англатади [8].

XIX аср бошларида, Қўқон хонлигида бўлган Мир Иззат Улланинг ёзишича, Бухородан Қўқон орқали Ёркентга “ўзбек ва тожик” савдогарлари маржон, Бадахшон ферузаси, қоракўл ва тулки мўйнаси олиб келганлар. Бу савдолар Қўқоннинг стратегик жойлашуви ва транзит мақоми сабабли амалга оширилган.

Шунингдек, Ч.Ч.Валихоновнинг маълумотларига кўра, Қашғарда Бухоро матолари ва қоракўл махсулотларига катта талаб бўлган [31]. Бу махсулотлар Қашғарга Қўқон орқали кўп миқдорда олиб келинган. Демак, Қўқон хонлиги савдогарлари Бухоро амирлиги ва бошқа мамлакатлар билан савдо алоқаларини мустаҳкамлаб, узоқ масофаларга махсулотларни олиб бориш ва келтириш орқали иқтисодий аҳамиятга эга бўлган [32].

XIX аср бошларида Бухоро амирлиги ва Қўқон хонлиги ўртасидаги савдо алоқалари янада кучайган, шунингдек, Қўқон орқали рус моллари Қашғарга олиб келина бошланган. 1825 йил маълумотларига кўра, бухоролик савдогарлар Қўқон орқали Қашғарга йилига 500-600 туяда рус молларини олиб борганлар [33]. Бу савдо алоқаларининг ҳашаматли ўсишига сабаб бўлган асосий омил, Хитой ҳукумати Ғулжа орқали рус молларининг Қашғарга келишини тўсиб қўйгани эди.

Шунингдек, Қўқон хонлиги Хива хонлиги билан ҳам савдо алоқаларига эга бўлса-да, бу алоқалар асосан Бухоро амирлиги бозорлари орқали олиб борилган ва карвон йўллари орқали савдо қилинган. Қўқон ва Хива ўртасидаги савдо кўпинча Бухоро хонлиги ҳудуди орқали амалга ошган, бу икки давлат ўртасидаги савдо йўлларининг асосий нуктаси бўлган.

XIX аср бошларида Қўқон хонлигининг ҳудудлари кенгайиб бориши натижасида қозоқ даштлари орқали Қўқон ва Бухоро хонликлари чегаралари туташган. Бу, ўзаро тўғридан-тўғри савдо алоқаларини олиб бориш имкониятини яратди. Аммо, савдо муносабатларининг ривожига салбий таъсир кўрсатган бир қатор муаммолар ҳам мавжуд эди. Буларнинг асосий сабаби, мазкур ҳудуддан ўтган карвон йўлларининг узоқлиги, ноқулай шароити ва савдогарлар учун хавфли бўлиши эди. Узун ва мушкул йўллар, кишлоқ ва тўқнашувлардан қочиш зарурати, савдогарлар учун

кийинчиликлар яратган, бу эса савдо алоқаларини чеклашга ва ривожлантиришга салбий таъсир кўрсатган.

ХУЛОСА

XVIII - XIX асрларда Бухоро амирлиги ва Қўқон хонлиги ўртасидаги савдо муносабатларини таҳлил қилиш натижасида, Бухоро амирлигининг Марказий Осиё иқтисодиётида муҳим ўрин тутадиган халқаро савдо марказига айланишини таъкидлаш мумкин. Бу ҳолат амирликнинг географик жойлашуви билан узвий боғлиқ бўлиб, у Шарқ ва Ғарб ўртасидаги боғловчи нукта вазифасини ўтаган ва савдо оқимлари ҳамда маҳсулотлар алмашинуви тизлаштиришга туртки берган.

Бир томондан, Қўқон хонлигидан келган маҳсулотлар ва савдогарлар халқаро савдо бозорларига чиқиш имкониятига эга бўлишган, бу эса қўқон маҳсулотларининг минтақадан ташқарига тарқалишига ёрдам берган. Қўқон, юқори сифатли маҳсулотларга эга бўлиб, савдо жараёнларида муҳим иштирокчига айланди ва унинг маҳсулотлари Бухоро бозорларида юқори баҳоланган. Бунинг исботи сифатида маҳаллий бозорлар ва олиб келинган маҳсулотларнинг тур хиллиги исботлайди.

Иккинчи томондан, Қўқон бозори Бухоро амирлиги учун фақат муҳим савдо ҳамкори бўлиб қолмай, балки Бухоро маҳсулотларининг Шарққа чиқиш учун кўприк вазифасини ҳам ўтаган. Икки давлат ўртасидаги ўзаро савдо алоқалари маҳсулотлар сифатига ижобий таъсир кўрсатиб, маҳсулот айланишини оширган ва халқаро миқёсда иқтисодий манфаатларни мустаҳкамлаган.

Шунингдек, Бухоро амирлиги ва Қўқон хонлиги ўртасидаги яқин ва ўзаро манфаатли савдо алоқалари, икки томоннинг иқтисодий ва маданий алмашинуви ўсишини таъминлаган. Бу жараён ҳар икки давлатнинг Марказий Осиёнинг савдо тармоқларидаги ўрнини мустаҳкамлаб, минтақанинг тарихида сезиларли из қолдирган.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати

1. Путешествие Мир Иззат Уллы в Кокандское ханство в 1812 году / Труды САГУ. История Средней Азии и Узбекистана. Новая серия. 1956. Вып. LVXXVIII. Кн. II. – С. 48.
2. Петровский Н. Моя поездка в Бухару. – Т., 1872. – С. 237.
3. Вельяминов-Зернов В. В. Сведения о Коканском ханства.... – С. 131.
4. Назаров Ф. Записки о некоторых народах и землях средней части Азии. – СПб., 1821. – С. 49, 74.

5. Фармонова Б. Ремесленное производства в Ферганской долине во второй половине XIX – начале XX в.: Дисс... канд. ист. наук. – Т., 1995. – С. 101.
6. Петровский Н.О. О шелководстве и шёлкомотании Средней Азии. – Т., 1873. – С. 43, 33.
7. От Ташкентского ярмарочного комитета. Торговое обозрение // Туркестанские ведомости. 1871. – №31.
8. Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. – Москва, 1975. – С. 128 – 130.
9. Записки о Бухарском ханстве.... – С. 76, 58 – 59, 80-81, 105
10. Ремпель Л.И. Страницы жизни, быта, строительного дела, ремесла и искусства Старой Бухары. – Т., 1982. – С. 250.
11. Тилавов Ш. Амир Ҳайдар мактублари тарихий манба сифатида // Шарқшунослик. – Тошкент, 1997. – №8. – Б. 12.
12. Раҳмонқулова З.Б. XVI – XX аср бошларида Ўрта Осиё ва Усмонийлар давлати ўртасида ижтимоий сиёсий ва маданий муносабатлар тарихи: Тарих фан. номз.. дисс. – Т., 2002. – Б. 78.
13. Саидкулов Т.С. Самарканд во второй половине XIX – начале XX в. – Самарканд, 1970. – С. 31.
14. Радлов В. Средняя Зеравшанская долина // Туркестанский сборник. Том 281. 1880. – С. 48.
15. История Ташкента. – Т., 1988. – С. 93.
16. Тетеревников А. Н. Очерк внутренней торговли Киргизской степи.... – С. 28.
17. ЎзР МДА, И. 1-фонд, 27-рўйхат, 714-иш, 8-варақ.
18. Описание Чжунгарии и Восточного Туркестана в древнем и нынешнем состоянии. – СПб., 1829. – С. 150.
19. Бунаков. Е.В. Политические и экономические связи Восточного Туркестана и Средней Азии с правление Якуб-бека Кашгарского (1865 – 1877): Дисс... канд. ист. наук. – Т., 1973. – С.19.
20. Туркестанский сборник. Том 26. – С. 101.
21. Макшеев О.А. Описание низовьев Сыр-Дарьи // Морской сборник. – №9. – СПб., 1856. – С. 509.
22. Махкамов А.А. Роль города Коканда в развитии экономические связей.... – С. 27.
23. Энгельгартдъ Н. Очерки Коканда // Туркестанский сборник. Том 458. 1908. – С. 47.
24. Валиханов Ч.Ч. Описание нескольких монет улуса чагатай, Хивы и Коканда.... – С. 189.

25. ЎзР МДА, И. 1-фонд, 20-рўйхат, 2940-иш, 66-варақнинг орқаси
26. Гейнс А.К. Управление Ташкентом при Кокандском владычестве.....
– С. 513, 524.
27. ЎзР МДА, И. 1-фонд, 34-рўйхат, 172-иш, 27, 29-варақ.
28. Мирбабаев А.К. Исторические наследие Худжанда. – Душанбе, 1995.
– С. 103.
29. ЎзР МДА, И. 336-фонд, 1-рўйхат, 104-иш, 1-варақнинг орқаси. 4-
варақ.
30. Мухтаров А. Очерк истории Ура-Тюбинского владения в XIX в. –
Душанбе, 1964. – С. 86. 89
31. Мамедова Э. Из истории взаимоотношений Туркестанского края и
Синьцзяна: Дисс... канд. ист. наук. – Т., 1963. – С. 54-55.
32. Валиханов Ч.Ч. О торговле Кашгарской– С. 279
33. Михалева Г.А. Узбекистан в XVIII – первой половине XIX века:
ремесла.... – С. 106.

Авлаев К. Р.

Преподаватель кафедры «Археологии и этнологии»

Национальный университет Узбекистана

avlayevkamol@gmail.com

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА И КОКАНСКОГО ХАНСТВА

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются основные аспекты торговых отношений Бухарского эмирата с Кокандским ханством. В XVIII-XIX веках торговые связи между Бухарским эмиратом и Кокандским ханством играли важную роль в экономическом развитии обеих стран. Эти отношения включали торговлю такими ценными товарами, как хлопок, чай, шелк и другие. В статье рассматриваются историческое значение торговых отношений, их влияние на экономическое развитие и другие важные аспекты.

Ключевые слова: Бухарский эмират, Кокандское ханство, торговые отношения, хлопковые товары, шелк, чай, Центральная Азия, торговые пути, экспорт.

Avlaev K. R.

Lecturer at the department of «Archeology and ethnology»

National university of Uzbekistan

avlayevkamol@gmail.com

MAIN ASPECTS OF TRADE RELATIONS BETWEEN THE BUKHARA EMIRATE AND THE KOKAN KHANATE

ABSTRACT

This article analyzes the main aspects of the trade relations between the Bukhara Emirate and the Kokand Khanate. In the XVIIIth-XIXth centuries, trade relations between the Bukhara Emirate and the Kokand Khanate played an important role in the economic development of both states. These relations involved the trade of valuable goods such as cotton, tea, silk, and others. The article discusses the historical significance of these trade relations, their impact on economic development, and other important aspects.

Keywords: Bukhara emirate, Kokand khanate, trade relations, cotton products, silk, tea, Central Asia, trade routes, export.